

УДК 316

## ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС: СУТЬ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЗАРУБІЖНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Лариса Ільчишин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, Lilchysh@softservecom.com*

Розглянуто поняття „політичний процес” як наукову категорію, його суть та зміст. Проаналізовано методологічні підходи до вивчення політичного процесу в світовому досвіді, основні переваги та недоліки в дослідженні цієї проблематики.

*Ключові слова:* політичний процес, метод, методологічний підхід, політична система.

Останнім часом в Україні все гостріше ставиться питання про реформу політичної системи. Дійсно, проведення такої реформи стає конче необхідним, оскільки у своєму нинішньому вигляді існуюча політична система все більше демонструє свою неефективність і, по суті, є гальмом на шляху демократичної трансформації суспільства. Дестабілізаційні процеси, які виявляються через конфлікти між гілками влади, політичними блоками, центром і регіонами, а також через майнову диференціацію, свідчать про низьку стабілізаційну спроможність політичної системи України. Процес утвердження України як незалежної держави виявився значно складнішим, ніж це можна було передбачити на початку 90-х років. Констатувати довершеність державотворення й утвердження демократії в суспільному житті, в діяльності владних інститутів ще зарано. Навпаки, існує достатньо підстав для того, щоб характеризувати період розвитку національної державності лише як підготовчий. Трансформація недемократичних режимів і перехід до демократії – одна з найсуттєвіших складових сучасного політичного процесу в глобальному вимірі. Україна знаходиться також у процесі переходу до демократичних засад функціонування суспільства, хоча успіхи на цьому шляху досягаються нелегко. Як й інші посткомуністичні країни, наша держава належить до перехідних суспільств із неконсолідованою, тобто нестійкою демократією, де старий політичний режим зруйновано, а новий ще не можна вважати остаточно утвердженим. Тому особливістю розгортання політичного процесу в Україні в перехідний період є значна утрудненість політичних перетворень через відсутність державотворчого досвіду, економічну кризу, зовнішній тиск і т. д.

Аналіз політичного процесу – одна з базових категорій політичної теорії, яка має часткову розробленість як у вітчизняній, так і закордонній політичній науці, зокрема аналіз протікання політичного процесу на загальнодержавному та регіональному рівнях. Значну увагу цьому питанню приділяли такі науковці, як: З. Доуз, С. Гантінгтон, Б. Берельсон, П. Лазерсфельд, Г. Лассуел, Ч. Меріам, Л. Уайт,

Т. Парсонс, Д. Істон, Х. Чилкот Рональд, С. Ліпсет, Х. Лінц, Дж. Сарторі, Р. Арон, Е. Мелешкіна, О. Толпигіна, Н. Меньшеніна, Ф. Рудич, В. Безверхий, М. Кириченко, А. Пойченко, В. Журавський. Однак у вітчизняній політичній науці така тема розроблялася лише із загальнонаціональної точки зору, хоча регіон, регіоналізм, регіоналізація – категорії, а відтак і проблеми, дослідження яких у політичній науці набувають нового звучання і є актуальними для України в контексті перманентних дискусій із приводу її федералізації, епізодичного спалахування просепаратистських настроїв у окремих регіонах держави, необхідності посилення ролі місцевого самоврядування. Тому, враховуючи імпульси, запити сучасної політології, яку цікавлять прагматичні питання: як здійснюється політична влада, наскільки вона дієва й компетентна, як у ній поєднуються професіоналізм і демократичність, чи ефективні владні рішення, ми вважаємо, що дослідження політичного процесу буде доречним та актуальним.

На нашу думку, перш ніж визначати суть та особливості протікання політичного процесу в Україні, способи та форми його реалізації, нам потрібно було б розглянути класичні підходи до аналізу політичного процесу, що сформувались у світовій політичній науці. Такі методологічні підходи дадуть нам можливість виявити загальні риси політичного процесу в Україні, а отже, визначити індивідуальні особливості протікання політичного процесу.

Термін „політичний процес” давно й широко використовується в соціально-філософській, політологічній літературі, публіцистиці. Однак поки що він не відображає строго визначене й загальноприйняте поняття. Така ситуація склалась не випадково, оскільки сьогодні явно бракує знань про сам політичний процес (зміст, роль, історична типологія, зовнішні форми й т. д.). Тим не менше, ми можемо говорити про те, що такий процес – це форма функціонування політичної системи суспільства, що розвивається в часі й просторі. Інакше кажучи, політичний процес можна уявити як сукупність діяльності всіх суб’єктів політичних відносин, пов’язану із формуванням, змінами, перетвореннями і функціонуванням політичної системи. Різні історичні типи цього процесу суттєво відрізняються один від одного, оскільки певний тип формується у відмінних атмосферах, формах суспільства, яким притаманні певні історичні, національні, культурні характеристики. Така обумовленість політичного процесу визначає характер його суб’єктів і виконавців, прямі й зворотні зв’язки між ними та оточенням, вибір цілей і засобів, місця й часу його існування. Цей процес відображає реальну взаємодію суб’єктів політики, яка здійснюється не лише відповідно з намірами політичних лідерів чи програм партій, але й в результаті багатьох і різнорідних внутрішніх та зовнішніх факторів. Політичний процес демонструє, як індивіди, соціальні групи, інститути влади зі всіма їхніми стереотипами й цілями взаємодіють один з одним і з державою, реалізуючи специфічні ролі й функції.

Політичний процес як наукова категорія попри певну невизначеність [4, с. 196] посідає важливе місце в структурі політичного знання. Активне її використання в науковій лексиці співпадає з розробкою основ теорії політичних систем в 50-х на початку 60-х років ХХ сторіччя. Але, на відміну від поняття „систе-

ма", яке швидко посіло центральне смислове місце в політичній науці, „процес” виявився менш зручним для наукового дискурсу. На це слушно звернув свою увагу Г. Алмонд, підкресливши можливість надто широкого вживання терміна для характеристики будь-якої дії [9, с. 149].

Політичний процес як науковий термін вживається найчастіше в трьох значеннях: по-перше, для означення політичної динаміки, послідовності змін [7, с. 9]; по-друге, для дискурсу низки окремих, часткових, фрагментарних дій явищ (виборчий процес, законодавчий, регіональний, процес прийняття рішень тощо); по-третє, як характеристика режиму функціонування політичної системи в цілому [4, с. 197]. Існують й інші інтерпретації цього поняття, але найбільш вдалим, на нашу думку, є розуміння його як цілісної характеристики стану політичної динаміки всієї політичної системи [5, с. 9]. Саме тоді воно набуває специфічного методологічного навантаження. У такому контексті політичний процес налаштовує на цілісне сприйняття всіх діючих суб'єктів, саме таке бачення дозволяє прослідкувати тенденції і кінцеві результати політики, тобто оцінювати якість і загальне соціальне значення політичної динаміки.

Як ми бачимо, існує чимало трактувань поняття „політичний процес” і, як вважав Х. Чилкот Рональд, однією з причин такої різноманітності є відмінні рівні дослідження такого поняття. У свою чергу наявність цих рівнів пов'язана з тим, що політична наука в цілому передбачає наявність теорії (сукупність системно пов'язаних між собою узагальнень) і методу (певні прийоми й засоби, які застосовуються при дослідженні й оцінці теорії) [8, с. 16]. Тому Х. Чилкот Рональд виділяє такі рівні дослідження політичного процесу: *методологічний* – коли формується теоретична й концептуальна позиція, яка лежить в основі інтерпретації проблеми чи предмету; *методичний* – коли визначається, які методи будуть використовуватись для підбору й обробки первинної політичної інформації; *процедурний* (або *технологічний*) – коли визначається сукупність технічних і фінансових заходів, необхідних для втілення ідеї [3, с. 12–13].

Відповідь на питання, як конкретний дослідник буде вивчати певний об'єкт чи процес, першопочатково залежить від вибору предмета дослідження, методів побудови гіпотез, специфіки інтерпретації отриманих результатів, тобто від методологічних підходів. Питання взаємовідношення методологій є досить складним, і щоб визначитись в ньому, необхідно критично охарактеризувати, якщо не кожную, тоді, принаймні, основні групи методологій дослідження політичного процесу.

Політичний процес – одна з базових категорій політичної теорії, що характеризує сутнісні ознаки політики, політичних відносин, політичних цінностей і політичної діяльності суб'єктів політики [6, с. 353]. Характеристика політики як процесу, тобто процесуальний підхід, дозволяє нам побачити особливості взаємодії суб'єктів із приводу державної влади. Однак через те, що за своїми масштабами політичний процес співпадає зі всією політичною сферою, деякі науковці ототожнюють його або з політикою в цілому (З. Доуз), або зі всією сукупністю поведінкових дій суб'єктів влади, зміною їх статусів і впливів (Ч. Меріам). Прихильники інституційного підходу пов'язують політичний процес із функціонуван-

ням і трансформацією інститутів влади (С. Гантінгтон). Д. Істон розуміє його як сукупність реакцій політичної системи на виклики зовнішнього середовища. Р. Дарендорф робить акцент на динаміці конкуренції груп за статуси й ресурси влади, а Дж. Мангейм, Р. Річ трактують його як складний комплекс подій, які визначають характер діяльності державних інститутів і їх вплив на суспільство.

Інституційний підхід до аналізу політичних процесів – один із „найстарших” методологічних підходів. Тривалий час (приблизно до 30-х рр. ХХ ст.) він складав одну з домінуючих методологічних традицій в США й Великобританії. Основну увагу його представники приділяли вивченню достатньо важливого аспекту політичного процесу – політичним інститутам, конституційним документам і реалізації їх положень на практиці. З плином часу інституційний підхід зазнав значної еволюції, загальна тенденція якої полягала в сприйнятті деяких принципів інших методологічних підходів. У рамках сучасного інституціоналізму інколи виділяють три основні підходи, для кожного з яких характерна в тій чи іншій мірі ця тенденція: *конституційні дослідження* (переживши в 70-ті роки значний підйом, сьогодні більшою мірою представлені у Великобританії), *public administration* (як правило, перекладається як муніципальне управління), основну увагу зосереджує на вивченні інституційних умов для державної служби й так званий *новий інституціоналізм*, який, на відміну від інших напрямків, підкреслює більш самостійну роль політичних інститутів у політичному процесі. Цей напрямок є цікавим ще тим, що від „класичного” інституціоналізму його відрізняє насамперед більш широке трактування поняття „інститут”, велику увагу він звертає на теорію розвитку й використання значної кількості методів аналізу. Неоінституціоналісти не обмежуються простим змалюванням інститутів, а намагаються виявити „незалежні змінні величини”, які визначають політику й адміністративну поведінку. А саме, більше досліджують неформальну структуру політичних інститутів, а також роблять спроби доповнити аналіз поведінковим підходом. Так, наприклад, неоінституціоналістів хвилює питання: чи впливає форма правління (парламентська чи президентська) на поведінку політичних акторів, чи вона являє собою лише формальні відмінності. Деякі неоінституціоналісти концентрують увагу також на результатах діяльності інститутів.

Незважаючи на те, що сьогодні такий підхід тяжіє до розширення трактування поняття „інститут”, до врахування поведінки політичних акторів [1, с. 5] і сприйняття деяких методологічних принципів інших підходів, тим не менше не можемо не погодитись із твердженням про те, що він обминає розгляд етичних основ поведінки акторів, їх інтереси, неформальні відносини між суб'єктами політичного процесу, а це, на нашу думку, є вагомим недоліком при аналізі політичних процесів. Наприклад, розглядаючи протікання політичного процесу в Україні, ми не можемо не враховувати такі аспекти, як структурні особливості еліти, політичну культуру населення (особливо структурні особливості регіональної еліти та регіональну політичну культуру).

Подолати недоліки інституційного підходу було покладено на так званий *біхевіоральний науково-методологічний напрямок*. Із його появою пов'язана спра-

вжня революція в галузі політичних досліджень (1930-ті рр.) Основний розквіт біхевіорального напрямку припав на 1950-1960-ті рр., коли він займав одну з провідних позицій у соціальних науках. Основоположниками й послідовниками біхевіорального підходу до аналізу політичних процесів були насамперед представники Чиказької школи політичної науки: Б. Берельсон, П. Лазерсфельд, Г. Лассуел, Ч. Мерріам, Л. Уайт й інші. Основну увагу вчені приділяють не політичним інститутам (наприклад, державі), а механізмам здійснення влади. Предметом їх аналізу була політична поведінка на індивідуальному й соціально-агрегованому рівні (в групах, соціальних інститутах і т. д.) У полі зору опинилось чимало аспектів політичного процесу, пов'язаних із політичною поведінкою, зокрема такі, як: голосування на виборах, участь в інших різноманітних формах політичної активності, в тому числі в неконвенціональних формах (демонстрації, пікети й т. д.), лідерство, діяльність груп інтересів і політичних партій та навіть суб'єктів міжнародних відносин. Отже, біхевіоральний підхід розглядає політичні процеси як природний результат діяльності політичних акторів і взаємодії їх інтересів, приділяючи увагу кількісному дослідженню механізмів здійснення влади та особливостям раціональної поведінки політичних акторів. Проте, як стверджував Д. Істон, такий підхід робить „спробу дистанціюватися від політичної реальності” у практичному застосуванні знань...” [1, с. 30]. Хочемо підкреслити низку недоліків підходу: по-перше, неувага до конкретної особистості, її мотивів і факторів вибору, що утруднює використання цього підходу, наприклад, для аналізу протікання політичного процесу й процесу прийняття рішень; по-друге, переконаність у тому, що лише біхевіоральна політична наука вільна від ідеологічних посилок, нездатність до ціннісних аспектів політичних відносин; по-третє, відсутність системного погляду на політичні процеси й ігнорування історико-культурного контексту. Тобто, як ми бачимо, використовувати лише цей підхід при аналізі протікання політичного процесу в Україні, як єдиноможливий, неприпустимо, оскільки він не дасть нам повноцінної оцінки протіканню політичного процесу. Біхевіоральний підхід можна використати лише як один з критеріїв аналізу, що допоможе нам зрозуміти, наприклад, особливості політичної культури громадян України (західної та східної), їх політичну поведінку.

Наступною спробою подолати недоліки біхевіоралізму став розвиток *структурно-функціонального підходу*. Засновником цього підходу вважається Т. Парсонс, який поклав початок системному погляду на політичний процес. Структурно-функціональний підхід акцентує увагу на структурі та функціях політичної системи, а також на особливостях їх взаємодії як факторах формування політичного процесу. Потенціал такого підходу далеко не вичерпаний, але, разом з тим, він має низку недоліків: по-перше, недостатньо уваги приділялось мікрорівню аналізу політичних процесів; по-друге, політична поведінка людей розглядалась як похідна від їх функціонального статусу, недооцінювалась самостійність й активність політичних акторів; по-третє, недостатня увага приділялась вивченню причин і механізмів конфліктів, що в свою чергу привело до труднощів у поясненні конфліктних політичних процесів.

Е. Мелешкіна та О. Толпигіна в своїй праці „Политический процесс: основные аспекты и способы анализа” виділяють нові підходи до аналізу політичного процесу, що стали результатом пошуку нових методологічних основ для цього [2, с. 20–47]. Наприклад, *теорія раціонального вибору* (хоча ми вважаємо, що в політичну науку теорія раціонального вибору прийшла з економічної науки і її засновниками вважаються Е. Даунс, Д. Блек, Г. Сімпсон, Г. Таллок та інші), в центрі уваги якої є інтереси людини, в процесі реалізації яких формуються відносини та політичні інститути. При цьому теорією визнається раціональність вибору політичного суб’єкту, яка трактується як „раціональна поведінка першопочатково скерована на задоволення егоїстичних цілей” [2, с. 35]. Незважаючи на те, що теорія раціонального вибору сприяє комбінуванню різних методів і застосовується для проведення досліджень на різних рівнях аналізу, вона має низку недоліків, а саме: недостатнє врахування соціальних і культурно-історичних факторів, що впливають на поведінку індивіду; ствердження, що поведінка індивідів є раціональною (часто люди діють ірраціонально під впливом афекту). Наочним прикладом може слугувати маніпулювання думкою громадян України під час виборчих кампаній, зокрема застосування „шокуючих” фактів із життя потенційних кандидатів (які можуть послужити реальним стимулом для покращення чи погіршення ставлення до того чи іншого кандидата) для досягнення своїх егоїстичних цілей, а саме, прийняття громадянами в стані афекту „вірного” рішення.

Одним із підходів дослідження політичних процесів є *соціологічний підхід*, який передбачає аналіз впливу соціальних і соціокультурних факторів на політику. Впливи таких факторів виявляються у вигляді інтересів, політичних установок, мотивів, способів поведінки й т. д. Як правило, цей аналіз проводиться в рамках такої дисципліни, як політична соціологія, визнання якої відбулось в 50-ті рр. ХХ ст. Представниками цього підходу є: С. Ліпсет, Х. Лінц, Дж. Сарторі, Р. Арон та інші. Політична соціологія вивчає такі процеси, як демократизація або тоталітаризація суспільства, участь окремих громадян у політичній діяльності, розвиток громадських організацій з погляду їх політичного впливу, досліджує соціальні форми політичних процесів, соціальні методи їх реалізації, трансформації та припинення. Оскільки соціальний і соціокультурний контекст багато в чому визначає значення тих чи інших дій, а також специфіку сюжету політичного процесу, аналіз цих факторів є невід’ємною частиною дослідження політичного процесу.

Основи ще одного підходу, *теорії політичного дискурсу*, були закладені представниками кембріджської й оксфордської філософської школи в 50-ті рр. ХХ ст. Вони почали аналізувати лінгвістичний контекст суспільної думки. Перші результати дослідження політичного дискурсу були опубліковані в серійному виданні П. Ласлетт „Філософія, політика і суспільство”. В 70-ті рр. термін „дискурс” починає широко використовуватись в аналізі політичних процесів. На думку А. Дука, дискурс – це „соціальний діалог, який відбувається через суспільні інститути між індивідами, групами, а також між самими соціальними інститутами, що є задіяні в цьому діалозі” [2, с. 39]. Дискурсний підхід став результатом розвитку політичних технологій, підвищення значущості мови як засобу маніпуляції масо-

вою свідомістю і формуванню наукового уявлення про мову, як умову існування культури. Недоліком підходу є те, що суб'єкт та об'єкт політики розчиняються в процесі комунікації, при цьому може бути упущено значення соціально-політичних інститутів, культури, ціннісно-мотиваційної сфери особистості.

Орієнтуючись на розглянуті підходи, можна вважати, що політичний процес являє собою сукупність усіх динамічних змін у поведінці й взаємовідносинах суб'єктів, у виконанні ними ролей, у функціонуванні інститутів та змін в елементах політичного простору, які здійснюються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Інакше кажучи, категорія „політичний процес” розкриває рух, динаміку, еволюцію політичних явищ, конкретні зміни їх стану в часі й просторі. Кожен із вищеперерахованих підходів має низку своїх недоліків та переваг, тому для аналізу протікання політичного процесу в Україні, на нашу думку, ми повинні спробувати застосувати комплексний підхід, максимально використавши критерії аналізу кожного з методологічних підходів, з метою уникнення однобічної характеристики та врахувати всі аспекти цього складного процесу, а саме: розглянути політичні інститути нашої держави як важливий аспект політичного процесу, відносини між центром і регіонами, політику держави стосовно регіонів, силу впливу політики центру на локальну політику; врахувати соціальні, культурно-історичні фактори, політичну поведінку й політичну культуру громадян та їх вплив на протікання політичного процесу в Україні, зокрема вплив політичної культури (політичної культури окремих регіонів) на прийняття політичних рішень і т. д.

- 
1. Мелешикина Е. Ю. Политический процесс // Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов. – М.: Весь Мир, 2001. – 302 с.
  2. Мелешикина Е. Ю., Толпыгина О. А. Методологические подходы к анализу политических процессов // Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов. – М.: Весь Мир, 2001. – 302 с.
  3. Меньшенина Н. Н. Политический процесс как предмет политологического анализа // Политический процесс: введение в анализ. Учебник для ВУЗов. Курс лекций. Часть I. – Владивосток: Русский остров, 2001. – 240 с.
  4. Политология: Курс лекций / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Б.в., 1997. – 384 с.
  5. Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Зб. наук. праць. – Львів: Паіс, 1998. – 192 с.
  6. Політологія: історія та методологія / За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2000. – 632 с.
  7. Поліщук М. В. Актуальні проблеми дослідження політичного процесу в Україні // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. Зб. наук. праць. – Львів: Паіс, 1998. – С. 7–12.
  8. Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии: в поисках парадигмы. – М.: Весь мир, 2001. – 460 с.

9. *Almond G.A. Comparative Political System / Introductory readings in political behavior/Ed. By S.S. Ulmer. – Chicago, 1965. – P.147 – 157.*

## **A POLITICAL PROCESS: THE ESSENCE AND THE METHODOLOGY OF INVESTIGATION IN FOREIGN SCIENCE**

**Larysa Il'chyshyn**

*Ivan Franko National University of L'viv , Universytets'ka Str. 1,  
L'viv 79000, Ukraine, Lilchysh@softservecom.com*

The concept of a "political process" as a science category, its essence and substance were investigated in this article. The methodological approaches to learning of the political process in the world experience, the main advantages and disadvantages during investigation of this problem were examined.

**Key word:** a political process, a method, a methodological approach, a political system.

*Стаття надійшла до редакції 28.10.2004  
Прийнята до друку 23. 05. 2005*